

Досжанов Ж.Б.
Банктік қарыз шарты

Нарықтық экономика кезінде өзінің нағыз орнын тапқан және кеңінен қолданылатын келісім-шарттардың бірі банктік қарыз шарты болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасы азаматтық кодексінде (әрі қарай – ҚРАК) көрсетілген, банктік қарыз шартына қатысты ережелер талқыланады. Талқылаудың мақсаты – банктік қарыз шартына қатысты ережелердің ҚРАК негізді көрсетілуін, толықтылығын анықтау. Жұмыста банктік қарыз шартын сипаттайтын тектік белгілер анықталады. Зерттеу нәтижесінде банктік қарыз шартына қатысты біршама қорытындылар, соның ішінде заңнамалық ұсыныстар жасалады.

Түйін сөздер: банктік заем шарты, банктік қарыз шарты, заем шарты, банктік қарыз операциясы, банктік қызмет.

Doszhanov Zh.B.
Bank Loan Contract

The importance of bank loan agreement is undeniable, given the popularity and definitely the market nature of this type of contract. The article deals with the provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan in terms of the above mentioned loan agreement. The purpose of the study is to define the validity and completeness of the standards, governing the legal relations of these contract types. Including provisions of the Code are considered in the current practice of the banking credit products, as well as individual requirements of normative legal acts of the market regulator. Generic characteristics of the bank loan contract are determined in the work. According to the research made certain conclusions, including proposals for changes in banking legislation.

Key words: bank loan agreement, contract of bank debt, the loan agreement, the bank loan operation, banking.

Досжанов Ж.Б.
Договор банковского займа

Значимость договора банковского займа неоспорима, учитывая популярность и, безусловно, рыночный характер этого вида договора. В статье рассматриваются положения Гражданского кодекса Республики Казахстан в части упомянутого договора банковского займа. Цель исследования – определение обоснованности и полноты изложения норм, регулирующих правоотношения сторон рассматриваемого вида договоров. В том числе – положения кодекса рассматриваются как в свете сложившейся практики на рынке банковских кредитных продуктов, так и отдельных требований нормативных правовых актов регулятора данного рынка. В работе определяются родовые признаки договора банковского займа. По результатам исследований делаются определенные выводы, в том числе предложения по изменению банковского законодательства.

Ключевые слова: договор банковского займа, договор банковского долга, договор займа, банковская заемная операция, банковская деятельность.

БАНКТІК ҚАРЫЗ ШАРТЫ

Соңғы он жылдықта отандық несие нарығының қарқынды дамуы банктік қарыз шартын (әрі қарай – БҚШ) ең көп қолданылатын азаматтық-құқықтық шарттардың бірі ретінде және осы шартқа қатысушы тараптардың арасында көп дау туындайтын шарт ретінде танытты.

БҚШ жасаушы тараптардың құрамы («күшті жақ» – арнайы қаржы ұйымы бір жақтан және екінші жақтан «әлсіз жақ» – қаржы ұйымы қызметін тұтынушы тұлғалар), тараптардың шарт бойынша өз міндеттемелерін орындау тәртібінің мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық тұрақтылығына әсері (тәжірибені ескерсек) – мемлекет тарапынан осы шарттан туындайтын қатынастарды реттеуге ерекше талаптар орнатуын, БҚШ маңыздылығын және тақырыптың зерттелуінің өзектілігін негіздейді.

Жоғарыда айтылғанға қоса, қазіргі таңда БҚШ қатысты тағы келесідей мәселелер туындап отыр: БҚШ қатысты соңғы жылдардағы заңнамалық өзгерістер, олардың негізділігі, шарт тараптарының мүдделеріне сәйкестігі және қатынастарды реттеудегі жеткіліктігі; БҚШ нысанына және өңделуіне қойылатын талаптар, осы мәселеге қатысты қолданыстағы тәжірибе; ислам банктерімен жасалатын БҚШ және т.б.

Сонымен қатар, 2015 жылдың қараша айындағы заңнамалық өзгерістердің негізінде Қазақстан Республикасы азаматтық кодексінің банктік қарыз шарты ерекшеліктерін сипаттайтын 728 бабы жаңа редакцияда ұсынылған[1].

Аталғанның негізінде біз жеке-құқықтық қатынастарды негізгі реттеуші заңнамалық акті болып табылатын, Қазақстан Республикасы азаматтық кодексі төңірегінде БҚШ қатысты ережелерді талқылауды жөн көріп отырмыз.

БҚШ қатысты ережелер ҚРАК 36 «Заем» шарты тарауында көрсетілген. ҚРАК 36 тарауында БҚШ тікелей аталатын бірнеше ереже белгіленген, ол ережелер ҚРАК 727 және 728 баптарында шоғырланған. Осы баптарда БҚШ анықтама беріледі және шарттың ерекшеліктері айқындалады.

Әрине, БҚШ қатысты ережелер ҚРАК-нен басқа да нормативтік құқықтық актілерде белгіленген. Оларда банктік қарыз операцияларын жүзеге асыруға қатысты талаптар, БҚШ жекелеген ережелері, шарт тараптарының негізгі құқықтары

мен міндеттері, банктерге қойылатын шектеулер, қарыз алушыға қолданылуы мүмкін әсер ету шаралары және тағы басқалары белгіленеді.

Алайда, келісімшарт мәселесін талқылау кезінде ҚРАК заңдармен салыстырғанда мәртебесінің жоғары болуы – БҚШ қатысты ережелердің ҚРАК-де ұсынылған редакциясы басқа қойылады.

Ең алдымен терминдерге тоқталайық.

Өзіміз білетіндей отандық заңнамада қолданылатын терминология мәселесі өткір және күрделі сұрақтардың бірі. Көбінесе кездесетін қателіктер орыс тіліндегі және қазақ тіліндегі құқық нормаларының бір-біріне сәйкес келмеуі, және осындай сәйкестіктің болмауы кезінде басымдық құқық нормасының орыс тіліндегі мәтінінде болуы. Тағы бір жиі кездесетін қателік – құбылыстың/институттың бір тілде әртүрлі атаулармен аталуы.

Дәл осындай мәселе банктік қарыз шартында туындап отыр. Мысалға заңнамада келесідей терминдер тең қолданылады: банк заем операциясы және банктік қарыз операциясы, заемшы және қарыз алушы, банктік заем шарты және банктік қарыз шарты. БҚШ-дағы терминдерге қатысты мәселе бұрын да көтерілген болатын, бірақ осы келісім-шарттың орыс тіліндегі нұсқасында [2]

Соңғы жағдайда, екі терминде ҚРАК бірдей қолданылады (ҚРАК 727, 728 баптары). Осыған қоса, отандық банктік заңнамада және тәжірибеде қалыптасқандай банктік қарыз шарты басқа да атаулармен аталады, мысалға банкілік несиесі шарты, несиелік шарт, несиесі желісін беру туралы келісім, тұтынушы кредиті, синдицилденген заем және тағы басқалары [3].

Заңнамада келтірілген банктік қарыз шартының кейбір атауларының қолданылуына еш дау жоқ, себебі олар банктік қарыз шартының жекелеген түрлерін сипаттайды, мысалға несиесі желісін беру туралы келісім, тұтынушы кредиті, синдицилденген заем.

Осыдан қорытынды, заңнамада терминологияға қатысты бірыңғайлық болуы қажет. Мақалада өздеріңіз байқағандай біз «банктік қарыз шарты» терминін қолдануды жөн көрдік. Себебі, шарттың мазмұны қарыз беру, сәйкесінше атауында «қарыз» сөзінің болғаны дұрыс шығар. Сонымен қатар бұл термин ҚРАК қолданылады.

«Заем шарты» терминіне қатысты ойымызша, болашақта бұл термин де «Қарыз беру шарты» деп аталғаны дұрыс шығар.

Сонымен, ҚРАК 727 бабы 1 тармағына сәйкес «Банк заем шарты бойынша заем беруші

заемшыға төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық шарттарымен қарызға ақша беруге міндеттенеді».

Салалық, банктік нормативтік құқықтық актілерде БҚШ, ҚРАК көрсетілген анықтамадан өзгеше анықталады. Олардың біреулерімен келісуге болса, екіншілерімен келісу қиын. Келісуге болатыны, жоғарыда атап өткендей, БҚШ жекелеген түрлеріне ұсынылған анықтамалар (мысалға: синдицилденген заем, тұтынушы кредиті).

Келісуге болмайтыны, БҚШ жекелеген түрлеріне емес, ал жалпы анықтаманың берілуі. Мысалға, №49 қаулыға сәйкес БҚШ – банктің заем, лизинг, факторинг, форфейтинг, есебін жүргізу операцияларын жүзеге асыру шеңберінде кредит беру шарты деп белгіленеді [4]. Яғни, аталған анықтамада БҚШ банкілік операциялардың біршамасы жүзеге асырылған кезде жасалатын шарт деп анықталады. Әрине бұл анықтама БҚШ мазмұнын ашпақ түгіл оны одан әрі шиеленістіріп жіберген. Осы анықтамада аталып кеткен банк жүзеге асыратын операцияларда банктік қарыз шартынан бөлек шарттар жасалады (әріне бұл шарттарда заем шартының элементтері бар немесе ол шарттар заем шартымен бірге жүріп жасалады). Мысалы, лизинг операцияларында лизинг шарты жасалса, факторинг операциясы бойынша – факторинг шарты. Осыған қоса аталып кеткен лизинг, факторинг операциялары банктік қарыз операцияларынан бөлек және мүлдем банкілік операция болып табылмайды [5].

ҚРАК 727 бабында келтірілген анықтаманы саралайтын болсақ, БҚШ келесідей белгілермен сипатталады: төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық және қарызға тек ақша берілуі. Дәл осы белгілер «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 31 тамыздағы N2444 заңында, банктік қарыз операцияларын сипаттауда қолданылады. Аталған белгілер БҚШ кез келген түріне тиесілі және БҚШ-ның тектік анықтамасында қолданылуы орынды. Осында БҚШ «төлемділік» белгісінің ислам банктерімен жасалатын банктік қарыз шартына тиесілігіне қатысты сұрақ туындауы мүмкін. Егерде біз, ҚРАК 727 бабы 1-1 тармағын қарайтын болсақ, онда Ислам банктерінің заемдық шарттары мерзімділік, қайтарымдылық, қарызға ақша берілуі және ақшаны пайдаланғаны үшін *сыйақы* алынбау белгілерімен сипатталады.

Байқасақ, ҚРАК 727 бабы екі терминді қолданады, олар «төлемділік» және «сыйақы».

Бұл терминдер бір-біріне тепе-тең емес. Ислам банктері жасасқан БҚШ бойынша материалдық пайданы/төлемді «сыйақы» түрінде емес, ал өз жолдарымен алады (әр түрлі комиссиялар түрінде, болашақта түсетін пайданы бөлісу және т.б.). Яғни, БҚШ жасасушы қарыз беруші, ол ислам банктері болсын немесе басқа ұйым болсын әрдайым коммерциялық ұйым болып табылады. Ал біз білетіндей коммерциялық ұйымның құрылу мақсаты – пайда табу.

Айта кететіні, заем шартының төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық белгілері, банктік қарыз операцияларын жүзеге асырмайтын микрокредит беру туралы шартына да тиесілі [6]. Алайда, мұнда «төлемділік» термині орнына – «ақылылық» термині қолданылады. Осы шарттардың табиғатының бір болуы, шартты сипаттауда да бірдей терминдерді қолдану жөн болар еді. Осы келісім-шарттардың табиғаты бір екендігінің дәлелі ретінде жақында ҚРАК 728 бабына енгізілген өзгерістер растайды [1].

Көрші мемлекеттердің азаматтық кодекстерінде банктік қарыз шарты анықтамасында қолданылатын белгілер ҚРАК 727 бабында келтірілген белгілермен бірдей келеді. Алайда қарыз беруші алатын пайдасы нақты «пайыз» деп аталады [7].

Біздің ойымызша, БҚШ «төлемділік» терминін қолдану негізді. Себебі, ислам банктерінің жүзеге асыратын заемдық операциялар ерекшеліктерін ескеру қажет және БҚШ бойынша қарыз берушілер берілген қарыз үшін «пайыздан» басқа да төлемдерді өндіреді немесе мүлдем «пайыз» алмай, тек комиссиялар өндіріп алумен шектелуі мүмкін. Сонымен қатар, банктік қарыз берілген кезде қолданылатын комиссиялар, пайызбен бірдей жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесін анықтауда қолданылады. Айта кету керек, банктік қарыз шартының төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық және қарызға ақша берілу белгілері ҚРАК 715, 718 баптарында көрсетілген жалпы заем шартына да тиесілі. Яғни, заем шарты бойынша заем беруші заемшының меншігіне ақша (*қарызға ақша берілу мүмкіндігі*) немесе тектік белгілерімен айқындалған заттарды береді немесе беруге міндеттенеді (*заем шартының консенсуалды болу мүмкіндігі*), ал заемшы заем берушіге дәл осындай ақша сомасын немесе осы тектегі және сападағы заттардың тең мөлшерін

уақытында қайтаруға міндеттенеді (*мерзімділігі және қайтарымдылығы*); егер заңнамалық актілерде немесе шартта өзгеше көзделмесе, қарыз нысанасын пайдаланғаны үшін қарыз алушы шартта айқындалған мөлшерде қарыз берушіге сыйақы төлейді (*төлемділігі*) [8].

Әрине, заем шарты бойынша сыйақы алынбауы мүмкін және қарызға ақшадан басқа, тектік белгілермен айқындалатын заттар берілуі мүмкін (ал БҚШ міндетті түрде төлемділікпен және қарызға тек ақша берумен сипатталады). Алайда, заңнамада белгіленген және тәжірибеде қалыптасқандай банктік заемдық операцияларды жүзеге асырмайтын біршама заем берушілер заемшыға тек төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық шарттарымен қарызға ақша беру қызметімен айналысады және олардың жасайтын заем шарттары – банктік қарыз шарттары деп танылмайды. Мысалға, қарыз беруші болып табылатын микроқаржылық ұйымдар, кредиттік серіктестіктер, ломбардтардың қызметі.

Осы жағдайларды ескеріп, ҚРАК-де БҚШ берілген анықтаманы толықтырып, оның жалпы заем шартынан ерекшелігін көрсеткісі келгендей, заң шығарушы ҚРАК 728 бабын ұсынып, БҚШ біршама ерекшеліктерін атап өтеді. Алайда, ҚРАК 728 бабына біз келесі жолы тоқталуды жөн көреміз. Себебі ондағы ережелерде мінсіз емес және саралауды қажет етеді. Ал қазір жоғарыда айтылғанның негізінде келесідей қорытындылар жасауға болады:

– Салалық, банктік заңнамада БҚШ қатысты ұсынылатын анықтамалар, ҚРАК ұсынған анықтамаға негізделуі тиіс және оған қайшы келмеуі қажет.

– Алайда, ҚРАК 727 бап 1 тармақта БҚШ анықтамасында қолданылатын төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық және қарызға тек ақша берілуі белгілері осы келісім-шарт түрін сипаттай тұрып, БҚШ басқа заем шарттарынан ажыратуға жеткіліксіз болып табылады.

– БҚШ бойынша қарыз беруші барлық жағдайда пайда табуды көздейтін кәсіпкер.

– Заңнамада заем шартына қатысты бірыңғай терминологияны қолдану қажет, мысалға шарт атауын «банктік қарыз шарты» деп «ақылық» термині орнына «төлемділік» терминін қолдану.

Әдебиеттер

- 1 «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне екінші деңгейдегі банктердің жұмыс істемейтін кредиттері мен активтері, қаржылық қызметтер көрсету және қаржы ұйымдары мен Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 24 қараша 2015 жылғы № 422-V ҚРЗ Заңы.
- 2 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) Комментарий / отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы: Жеті-жарғы, 2000. – Гл. 36.
- 3 «Банктік заем шартының міндетті талаптарының тізбесін бекіту және Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі басқармасының «Кредиттеу жөніндегі құжаттамасын жүргізу ережесін бекіту туралы» 2007 жылғы 23 ақпандағы № 49 қаулысына толықтырулар мен өзгерістер енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау жөніндегі агенттігі басқармасының 2011 жылғы 28 ақпан № 18 Қаулысы. 10 тармақ; «Кредиттеу жөніндегі құжаттамасын жүргізу ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі Басқармасының 2007 жылғы 23 ақпандағы № 49 Қаулы. 3 тармақ.
- 4 «Кредиттеу жөніндегі құжаттамасын жүргізу ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі Басқармасының 2007 жылғы 23 ақпандағы № 49 Қаулы.
- 5 «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 31 тамыздағы № 2444 Заңы.
- 6 «Микроқаржы ұйымдары туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 26 қарашадағы № 56-V Заңы. 5) тар. 1 бап.
- 7 Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ. 819 бап. Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/10164072/#ixzz3cZ0fLclD>; Гражданский кодекс Грузии от 26 июня 1997 года №786-ІІс. 868 бап.
- 8 Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім). 1 шілде 1999 жыл.

References

- 1 «Kazakstan Respublikasynyn kejbir zannamalyk aktilerine ekinshi dengejdegі bankterdin zhumys istemejtin kreditteri men aktivteri, karczhylyk kyzmetter korsetu zhәne karczhy ujymdary men Kazakstan Respublikasy Ulttyk Bankinin kyzmeti мәseleleri bojnsha ozgerister men tolyktyrular engizu turaly» Kazakstan Respublikasynyn 24 karasha 2015 zhylgy № 422-V KRZ Zany.
- 2 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Osobennaja chast') Kommentarij. Otv. Red. M.K. Sulejmenov, Ju.G. Basin. Almaty, Zheti-zhargy 2000g. Gl.36.
- 3 «Banktik zaem shartynyn mindetti talaptarynyn tizbesin bekitu zhәne Kazakstan Respublikasy Karczhy narygyn zhәne karczhy ujymdaryn retteu men kadagalau agenttigi baskarmasynyn «Kreditteu zhonindegi kuzhattamasyn zhyrgizu erezhessin bekitu turaly» 2007 zhylgy 23 akpandagy № 49 kaulysyna tolyktyrular men ozgerister engizu turaly» Kazakstan Respublikasy Karczhy narygyn zhәne karczhy ujymdaryn retteu men kadagalau zhonindegi agenttigi baskarmasynyn 2011 zhylgy 28 akpan № 18 Kaulysy. 10 tarmak; «Kreditteu zhonindegi kuzhattamasyn zhyrgizu erezhessin bekitu turaly» Kazakstan Respublikasy Karczhy narygyn zhәne karczhy ujymdaryn retteu men kadagalau agenttigi Baskarmasynyn 2007 zhylgy 23 akpandagy № 49 Kauly. 3 tarmak.
- 4 «Kreditteu zhonindegi kuzhattamasyn zhyrgizu erezhessin bekitu turaly» Kazakstan Respublikasy Karczhy narygyn zhәne karczhy ujymdaryn retteu men kadagalau agenttigi Baskarmasynyn 2007 zhylgy 23 akpandagy № 49 Kauly
- 5 «Kazakstan Respublikasyndagy bankter zhәne bank kyzmeti turaly» Kazakstan Respublikasynyn 1995 zhylgy 31 tamyzdagы N 2444 Zany.
- 6 «Mikrokarzhy ujymdary turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2012 zhylgy 26 karashadagy № 56-V Zany. 5) tar. 1 bap.
- 7 Grazhdanskij kodeks Rossijskoj Federacii ot 30 nojabrja 1994 g. N 51-FZ. 819 bap. Sistema GARANT: <http://base.garant.ru/10164072/#ixzz3cZ0fLclD>; Grazhdanskij kodeks Gruzii ot 26 ijunja 1997 goda №786-IIs. 868 bap.
- 8 Kazakstan Respublikasynyn azamattyk kodeksi (erekshe bolim). 1 shilde 1999 zhyl.